

[Látó, 2011. október]

MIHÁLY EMŐKE: „MINT NYUGTALANÍTÓ, TITKOS GONDOLATOK ÉLNEK...” BALÁZS BÉLA ELMÉLETI ÍRÁSAINAK EGY MAI MEGSZÓLÍTÁSA. KOLOZSVÁR, KOINÓNIA, 2008.

Balázs Béla recepciója a magyar (szak)irodalomban még mindig meglehetősen foghíjas. Az átlagember talán azt tudja róla, hogy Bartók Kécszakállújának szövegeknyvét írta, s hogy a Holnap antológiában jelen volt – ennél azonban többet, lényegesebbet nemigen. Holott a nevéhez fűződő irodalomjegyzék elég jelentős, ezen belül elméleti írásai, bárhol is értelmezzük azokat, nem elhanyagolhatók. Mégsem „részesül túlzottan nagy elismerésben Magyarországon. Bár német és olasz nyelvterületen a legmegbecsültebb filmtudósok közé számítják, számos filmfőiskolának előadója Rómától Berlinig, ezenkívül Lengyelországba, Csehszlovákiába, Németországba hívják, hogy vegyen részt az ottani filmgyártás ügyeiben: a magyar filmélet megteremtésében mégsem kap komoly szerepet”. (Mihály Emőke: Mint nyugtalanító, titkos gondolatok élnek, 13. o.) Hogy ebben az elhallgatottságban, fel nem fedezettségben milyen szerepe volt az ideológiáknak és Magyarország (20. századi) történelmi hányattatásainak, a folytonos fordulatok hozta változásoknak a szellemi tájékozódásban, s mennyit nyom a latban magának az életműnek az esetleges egyenletlensége, azt nem könnyű eldönteni. Tény, hogy egyrészt Balázs szerepvállalása a Tanácsköztársaságban, moszkvai és kommunista kötődése, másrészt állítólagos avantgárd szemlélete miatti félreállítása a kommunista korszak elején, nem kedvezett elfogulatlan és szakmai alapú vizsgálatának. Az 1980–90-es fordulat nyomán való megítélése sem volt egyértelmű, pusztán néhány magyar szerző sürgette és igyekezett életműve bemutatásán.

Gyertyán Ervin 1958-ban a Kortársban fogalmazta meg azt a máig nem közkeletű megállapítást, miszerint egy úttörő és izgalmas elméleti vállalkozás recepcióját mulasztották el, s hogy Balázs Béla eredményeinek a magyar kulturális közkinccs részévé kell lennie. A százéves évforduló 1984-ben néhány valójában elszigetelt próbálkozásra adott még alkalmat, amelyek arra irányultak, hogy a termékeny örökség a neki kijáró helyre kerüljön, s ott értelmezzék, mindez azonban inkább ünnepi hangnak bizonyult, és valójában visszhangtalan maradt.

Mindezek ismeretében figyelemre méltó vállalkozás a Mihály Emőkéé, aki Balázs Béla elméleti munkásságát veszi számba. A szerző ugyanis úgy érzi: „lehet, hogy életvilágunk és tapasztalásunk horizontja oly módon változott az elmúlt évtizedben, hogy Balázs Béla kérdései ma inkább meg tudnak szólítani bennünket, mint korábban. Gondoljunk például a kultúra vizualizálódásának problémájára az elektronikus médiaforradalom által.” Ugyanakkor nem pusztán a szakmabeliek körében talán ismertebb filmesztétikai munkákra koncentrálna, hanem az elméleti művekre általában, s művészetelméleti kérdésekre, szempontokra fókuszálva faggatja a Balázs-írásokat. Mihály Emőke ezért az elemző kötetet úgy strukturálja, hogy Balázs Béla művészetelméletét bontsa ki és mutassa be először, annak filozófiai, szellemtörténeti alapjaitól a korba ágyazottságáig minden oldalról, ezt követi a színházesztétikai vonulat, s csak végül tárgyalja a filmről szóló írásokat. Ha az egyes témakörök feldolgozásának terjedelmét mérlegeljük, kétségtelen, hogy Mihály Emőke analízisének központjába a művészetelmélet került: a 300 oldalas munka mintegy felét, 150 oldalt ez foglalja le, természetesen rendkívül sok oldalról, szemszögből és igen alaposan körüljárva: előbb képet ad Balázs metafizikájáról, vallás- és Abszolútum-felfogásáról, a modernség mint világhérzekelemzés szempontjából is megvizsgálja mindezt, s Balázs művészetelméletét a modernség skáláján is elhelyezi, bemutatva a korabeli elméleti kontextust a szellem-fogalom, szellemtörténet, világhérzekelemzés, kultúrafejlődés-elmélet szempontjából. A művészet vallásos funkciója alfejezet átvezet annak a színházesztétikai fejezetnek a koncepciójához, amely a rituális színház előhírmökeként tételezi Balázst, miközben a kép, színész, díszlet, színházi reprezentáció, nyelv, nyilvánosság perspektívái közt is elhelyezi a balászi elmélet egyes megnyilatkozásait. Végül a filmesztétikai írások következnek mintegy 70 oldalon: a színháznál alkalmazott nyilvánosság-fogalom tágul itt a mozi, film kínálta nyilvánossággá, Mihály Emőke a befogadó helyzetét elemzi itt, valamint a szerzőét, a propaganda lehetőségének témáját is felvetve.

A színházra vonatkozó rész értékelésekor azt a szubjektív szempontot semmiképp nem hagyhatom ki, amely lényegében Mihály Emőke Balázs-értelmezésének olvasásához elvezetett: a kötetnek elsősorban erre a vonulatra figyeltem fel. Ez a megközelítés saját kutatásaimba illeszkedik, azokra ímel, s a véleményem szerint meglehetősen elfelejtett, háttérbe került színház és rítus, rituális színház, a színház mint rítus témát emeli ki, hozza közelebb a ma közvéleményéhez. Ez pedig nemcsak a Balázs-életmű értelmezésében, de a mai színházesztétikai, színházesztétikai munkákban is egyedi szempont.

Balázs 1909-ben publikált Művészetfilozófiai töredékek című írására alapozva mutatja be ezt a megközelítést először A művészet vallásos funkciója című, már említett alfejezetben. Az alapgondolat az, hogy a művészetnek vallásos funkciója van, hiszen az ember alapösztöneihez, a lét- és fajfenntartáshoz nincs köze, mégis jelentős energiáját leköti: „az európai kultúra szekularizációja ellenére elpusztíthatatlanul és elfojthatatlanul ott van az emberekben valamiféle metafizikai ösztön, mely éppen olyan követelőző, mint a létfenntartás ösztönei, de ezt az ösztönt a művészetten kívül immár semmi nem elégítheti ki.” (145. o.) Ennek alapján a művész legközelebbi rokona a misztikus. A témát Mihály Emőke egy külön ennek szentelt fejezetben bontja ki: Balázs Béla – a 20. századi rituális színház előhírmöke? címen, ahol éppen az előbb jelzett felfogás és A színjáték elmélete címen 1922-ben megjelent mű alapján vázolja Balázs Béla elégedetlenségét kora színházával, amely véleménye szerint nem teljesíti a tőle elvártakat, hiszen koncepciójában nem lehet(ne) üzleti vállalkozás, de még csak a nemzeti öntudatépítés tere sem. Sokkal egyetemesebb léptékben gondolkodik a színház funkciójáról, s a színház eredetéhez, a rituális funkcióhoz tér és térít vissza, amikor azt ünnepként, visszatérésként tételezi: az emberi lét teljessége megélésének lehetőségeként, amikor is ki lehet lépni a mindennapok idejéből. Balázs színházesztétikáját Mihály Emőke leginkább a nyilvánosság-koncepció okán sorolja a rituális színház eszményéhez közeli közé: „a nyilvánosságot és a közös megrendülést tartja a színház »lényegét tevő specifikumának«, ebben áll a színjáték vallásos értelme” – írja (216. o.), s megállapítja a már hivatkozott Balázs-mű nyomán azt is: „a közös megrendülésen alapuló színházi élmény nem is esztétikai már, hanem vallásos” (219. o.). Ugyanakkor érdekes, és erre is rámutat az elemző, hogy ezzel a meggyőződéssel együtt ellentmondásos Balázs Béla megközelítése, metafizikája, koncepciója „fejlődése” mutatja ezt meg leginkább, hiszen amikor az általa képviselt ideális színház példáját sorolja, olyan korokra és országokra utal, amelyekben „a nagy társadalmi nyilvánosságra a totalitárius diktatúra nyomta rá a bélyegét” (226. o.). Miközben az elemző nagy témaismeretre mutató előre- és hátrautalásokkal kápráztat el (talán leginkább e fejezetekben érezhető ez), nem hallgatja el és igen plasztikusan mutatja be a Balázs-életmű visszasságait, ellentmondásait, gyengéit is, szinte anélkül, hogy maga ítéleteket fogalmazna meg, hanem úgy csoportosít szövegeket, helyez egymás mellé elemzéseket, hogy azok mintegy maguk fedik fel szerzőjük gondolati ugrásait, hibáit, nem egészen szerves kapcsolódásait. Azt is eléri, amit bevezetőjében feladatul szabott: Balázs Bélának aktuális kérdéseket tesz fel, és a figyelmes olvasót, miközben

megdolgoztatja, elvezeti az elméleti munkák ma hasznosítható értékeinek felismeréséhez.

Mihály Emőke időközben 2010-ben megkapta a Látó díját esszé kategóriában. A lap februári számában azt írja: „lehet, hogy arról szól ez a díj, hogy a Látó meglátott valamit, amit a bennem lévő szerkesztő-hivatalnok évek óta leláncolva tart, és azt szeretne volna felszabadítani” (Szépirodalom – kezdve a favágástól. Válasz a laudációra). A szerény szerző azt fogalmazza meg, mennyire nem érzi a megélhetésért (is) végzett napi munkája közben az alkotás mámorító illatát – e kötetét olvasva arról kell biztosítanom, hogy a tudományos pontosságot megszokott „szerkesztő-hivatalnok” szerep nem vált kárára: úgy tűnik, tud szárnyalni a „száraz elemzés” közben is, tud olvasmányos tudományos esszét írni, ami a fecsegő média és a holtunalmas tudományosság útvesztői közt ritka madár.

Kategória: Téka

Denumire autor: Bodó Márta

Látó Szépirodalmi Folyóirat